

Apartheid en postapartheid herbekeken: 'nieuwe' Stellenbosch wijn?

Anne Walraet

BESPREKING VAN

- Couwenberg, S.W. (Ed.) (2008a). *Apartheid, Anti-apartheid, Post-apartheid. Terugblik en evaluatie*. Civis Mundi jaarboek 2008. Budel: Damon.
-

Eind 2008 publiceerde de stichting Civis Mundi een jaarboek getiteld: *Apartheid, Anti-apartheid, Post-apartheid. Terugblik en evaluatie*. Het telt negen bijdragen onder de redactie van S.W. Couwenberg (2008a) en heeft de ambitie om een balans op te maken van de ontwikkelingen sinds de eerste Zuid-Afrikaanse democratische verkiezingen van 27 april 1994. Tevens blikt het terug, zowel op het apartheidsregime zelf als op de bestrijding ervan en bepleit het een "revisie van de gangbaar geworden kijk daarop" (Couwenberg, 2008b, 10).

Wie 'revisie' zegt, wijst op een controversie ter zake. Dit is inderdaad het geval: het sociaalwetenschappelijk onderzoek over Zuid-Afrika kenmerkt zich door wat men als een 'conflict over het conflict' zou kunnen omschrijven. Dit 'meta-conflict' draait om de vraag naar het relatieve gewicht van verticale en horizontale breuklijnen,

van etniciteit en klasse, van verschil en ongelijkheid. De discussie heeft in het verleden de analyse van apartheid getekend, maar is ook vandaag nog levendig bij de bevraging van de persistente armoede en ongelijkheid in Zuid-Afrika. Bij de term 'revisie' hoort echter een kanttekening. Immers, met revisionisme wordt in de Zuid-Afrikaanse literatuur verwezen naar de analyse van de materialistische school die in de jaren 1970-1980 een antwoord formuleerde op de hieraan voorafgaande analyse van de liberale school. Beide scholen hebben zich gebogen over het proces van staatsvorming in Zuid-Afrika en dit geïnterpreteerd als resultaat van culturele krachten – het liberale paradigma – of van economische krachten – het materialistische of revisionistische paradigma. Voor alle duidelijkheid, dit revisionisme is niet wat de auteurs van het Civis Mundi jaarboek onderschrijven, wel integendeel. De ideologische stellingen die in dit boek

worden ingenomen zijn niet mis te verstaan en worden af en toe stevig gekruid met boude uitspraken. Vooral de redacteur blinkt hierin uit. Bij wijze van appetizer: apartheid was “een normaal Afrikaans fenomeen”, “de lokale expressie van Afrikaans ideologisch denken” (Couwenberg, 2008c, 43); de anti-apartheidsstrijd een links-radical aangelegenheid zonder “gevoel voor maat en proporties en redelijk inzicht” (Couwenberg, 2008c, 28). En wat het aanhoudende (etnische en raciale) groepsdenken onder postapartheid betreft, dit is niet zozeer een nawerking van apartheid doch veeleer “inherent aan de tribale politieke cultuur van Afrika” (Couwenberg, 2008d, 99). Couwenbergs standpunten brachten hem in de jaren 1980 reeds in conflict met de anti-apartheidsbeweging in Nederland, die hem verweet een medestander te zijn van het apartheidregime (Couwenberg, 2008c, 41-42), onder meer omwille van zijn steun voor Buthelezi – die op de cover prijkt –, diens gematigd alternatief voor apartheid en afwijzing van een economische boycot. Couwenbergs bijdragen hebben dan ook veel weg van een verdedigings‘laager’. Gezien de ruime aandacht in dit boek voor Buthelezi, van 1975 tot 1994 eerste minister van het thuisland KwaZulu, oprichter van de (tweede) Inkathabeweging (1975) en initiator van de KwaZulu-Natal indaba (1986) – een denkoefening over multiraciale machtsdeling op provinciaal niveau – zullen wij hier op terugkomen.

Alle thema’s van dit 136 bladzijden tellende boek één voor één behandelen leek ons weinig zinvol. Het boek bevat immers naast beschouwingen over apartheid,

anti-apartheid en postapartheid, ook bijdragen over de Zuid-Afrikaanse literatuur, over de historische relatie met Nederland en over de betrekkingen van Vlaanderen met het nieuwe Zuid-Afrika. We hebben ervoor gekozen om eerst de (re)visie van de auteurs op apartheid (inclusief de transitie naar postapartheid) te duiden, d.w.z. te situeren binnen het academische debat. We zijn het met Andries du Toit van de Universiteit van de Western Cape eens dat het in herinnering brengen van het verband tussen de politieke en economische functies van apartheid geen overbodige luxe is, gezien de vigerende hegemonie van een liberaal analysekader. Dit verband is niet alleen van betekenis voor de interpretatie van het verleden, doch ook voor het huidige armoedeonderzoek en zijn beleidsimplicaties (du Toit, 2005). Daarna belichten we een aantal belangwekkende ontwikkelingen sinds 1994, waarbij we beroep doen op recent wetenschappelijk onderzoek. Meer bepaald stellen we de vraag hoe de ANC-regering heeft gepoogd de welvaarts kloof te dichten, een thema dat aandacht krijgt in de bijdragen van Brinkel en Couwenberg. We bekijken de bocht van het ANC van een herverdelingsstrategie naar een neoliberal beleid en zoomen daarna in op de Black Economic Empowerment-strategie, één van de instrumenten waarmee het ANC na 1994 de blanke economische dominantie wilde corrigeren. Onze keuze werd mede ingegeven door de actualiteit, met name de vierde nationale stembusgang in Zuid-Afrika in april 2009 en de hervervorming van het partijpolitieke landschap. De breuk in het ANC en de keuze voor Jacob Zuma laten zich immers ten dele verklaren door

APARTHEID EN POSTAPARTHEID HERBEKEKEN: 'NIEUWE' STELLENBOSCH WIJN?

de desillusie van de alliantiepartners van het ANC – het Congress of South African Trade Unions (COSATU) en de South African Communist Party (SACP) – met de koers en de (ondermaatse) resultaten van Mbeki's economische politiek.

Een 'nieuwe' geschiedenis?

Met zijn ambitie om de geschiedenis te 'reviseren' staat het *Civis Mundi* jaarboek niet alleen. Ook Hermann Giliomee – als historicus lang verbonden aan de Universiteit van Stellenbosch – publiceerde recentelijk, samen met Bernard Mbenga, een zowel in het Afrikaans als in het Engels verschenen *Nuwe geskiedenis van Suid-Afrika/New History of South Africa*. Met dit rijk geïllustreerde boek willen de auteurs een meer inclusieve geschiedschrijving aanreiken, zowel in tijdspectief¹ als qua gecoverde bevolkingsgroepen, althans in vergelijking met de vroegere werken van Giliomee die zich toespitsen op het Afrikaner nationalisme. Een bespreking van dit boek is hier niet aan de orde, maar het heeft met het *Civis Mundi* jaarboek een en ander gemeen. Overigens krijgt het ruime aandacht in de bijdrage van Georgi Verbeek met de vergelijkbare titel *Zuid-Afrika na 1994: Een nieuwe natie op zoek naar een nieuw verleden* (Verbeek, 2008). Het boek zorgt alleszins voor discussie. Terwijl sommigen deze nieuwe geschiedenis gebalanceerd vinden, menen anderen dat de bijsturing door Giliomee en Mbenga niet ver genoeg gaat. Er is vooral kritiek op de passages waarin apartheid wordt gerelativeerd: op

basis van zijn minieme dodenaantal in vergelijking met andere 'etnische' conflicten (Giliomee & Mbenga, 2007, 398) en omwille van vermeende goede intenties bij de invoering van Bantu-onderwijs voor Afrikanen (Giliomee & Mbenga, 2007, 319-320). Chris Walton (2008) van de Universiteit van Pretoria vindt dit onaanvaardbaar. Verbeek beschouwt dit als kleine controverses die in het boek gesloten zijn (Verbeek, 2008, 58).

Wat beide publicaties echter vooral gemeen hebben is de lens waardoorheen ze het verleden en de actualiteit van Zuid-Afrika bekijken en (her)interpreteren. Hiervoor werd al gewezen op de controverse die de geschiedschrijving van Zuid-Afrika beheerst, waar zich twee denkscholen aandienden rond de vraag naar het waarom van segregatie en apartheid: de liberale of idealistische en de marxistische of materialistische. Hoewel beide scholen mettertijd hun dogmatisme hebben getemperd, zijn hun basistegenstellingen overeind gebleven. Ook nu de strijd om apartheid is gestreden blijft het nuttig om deze in herinnering te brengen, omdat ze ondanks en via revisies hun stempel blijven drukken op onze kijk op de Zuid-Afrikaanse geschiedenis en actualiteit. Hiermee verschillen we van mening met Verbeek, die de tegenstelling tussen beide historische tradities opgeheven acht. De nieuwe trend is er volgens hem een van synthesewerken en van inclusieve geschiedschrijving, zoals de nieuwe geschiedenis van Giliomee & Mbenga. Inclusiviteit, aldus Verbeek, moet "de scheidingslijnen uit het verleden corrigeren" en ervoor zorgen dat "iedere bevolkingsgroep

evenveel recht krijgt op een plaats in het collectieve geheugen” (Verbeeck, 2008, 56-57). Precies de conceptualisering van die scheidingslijnen als verticale maatschappelijke breuklijnen die Zuid-Afrika verdeelt in bevolkingsgroepen, wijst op een paradigmatische begrenzing.

Het conflict over het conflict

Wat meteen opvalt bij het lezen van dit jaarboek is zijn preoccupatie met de multiraciale en -etnische problematiek van Zuid-Afrika, een belangstelling die de auteurs gemeen hebben met plurale-maatschappijtheoretici zoals Donald Horowitz (1985, 1991). Hoewel een uitgesproken focus op verticale (raciale) breuklijnen niet impliceert dat men geen oog heeft voor horizontale (klassen) breuklijnen, zijn etnische en culturele verschillen voor plurale-maatschappij-analisten de belangrijkste conflictbron. Bijgevolg houden zij zich bezig met de vraag hoe dit conflictpotentieel kan worden afgezwakt en hoe cultureel onderscheiden groepen vreedzaam kunnen coëxisteren binnen een enkel maatschappelijk en politiek systeem. Eenzelfde visie op conflictanalyse en -resolutie vinden we bij analisten van de Zuid-Afrikaanse liberale school (zoals Hermann Giliomee). Zij bogen zich over de totstandkoming van apartheid en schreven het grootste gewicht toe aan het Afrikaner nationalisme en zijn bekommerning om het culturele en identitaire overleven van de Afrikaners als ‘volk’ in een multiraciale en -etnische omgeving van San, Khoikhoi, Britten, Afrikanen (Bantu’s), Indiërs en kleurlingen. Hun

postapartheidsblauwdrukken spitsten zich toe op hoe etnische en raciale tegenstellingen beheersbaar kunnen worden gemaakt via grondwettelijke mechanismen, waarvoor ze inspiratie vonden bij het consociationalisme van Arend Lijphart (1977). Zowel de Nasionale Party, de Progressive Federal Party (later Democratic Party) als Inkatha (later Inkatha Freedom Party) ontwikkelden in de jaren 1980 constitutionele alternatieven voor apartheid waarin groepen als bouwstenen van het politieke landschap fungeerden. In 1990 ontvouwen de Zuid-Afrikaanse academici Giliomee en Schlemmer een tienjarenplan voor de overgang naar postapartheid dat eveneens inspiratie haalde bij Lijphart (Giliomee & Schlemmer, 1990, 241). Precies omwille van hun sterke verankering in het apartheiddenken konden deze alternatieven op weinig steun rekenen van de niet-blanke Zuid-Afrikanen. De grondwetsherziening van 1983 en de vorming van een (raciaal gescheiden) driekamerparlement in 1984, waarin kleurlingen en Indiërs – doch niet Afrikanen – een politieke stem kregen op het nationale niveau, was een eerste ‘versoepeling’ van apartheid in die optiek, doch voor de meerderheid van kleurlingen en Indiërs zèlf onaanvaardbaar. De machtsdelingsformule die de Buthelezi-commissie in 1982 (waarin Lijphart zetelde) en de KwaZulu-Natal indaba in 1986 voorstelden was op dezelfde consociationele leest geschoeid, met dit verschil dat ze voorzag in een Eerste Kamer op basis van proportionele vertegenwoordiging en een Tweede Kamer die vijf kiezersrollen bevatte in plaats van drie: vier etnische (waarvan twee voor blanken – één voor Afrikaners en één voor Engels-

APARTHEID EN POSTAPARTHEID HERBEKEKEN: 'NIEUWE' STELLENBOSCH WIJN?

talige blanken – één voor Indiërs en één voor Afrikanen) en één raciaal gemengde (Mzala, 1988, 207-208; Natrass, 1989, 171). Afgezien van deze laatste inclusieve categorie was het apartheiddenken nog duidelijk aanwezig.² Niettemin verdedigt Couwenberg dit constitutionele voorstel van de KwaZulu-Natal indaba als een alternatief voor apartheid dat voorzag in “een volledige politieke gelijkberechtiging van zwarten en blanken” (Couwenberg, 2008c, 41).

Met deze tweevoudige focus op ras en etniciteit en op groepsdemocratie onderscheidde de liberale school zich van een materialistische analyse die meer oog had voor horizontale breuklijnen en voor de welvaarts kloof en die segregatie en apartheid verbond met de vereisten van het zich ontwikkelende kapitalisme in Zuid-Afrika. Analisten van de materialistische school bogen zich niet enkel over de aard en de mate van overlapping van ras en klasse maar verbonden die ook met territorium. Segregatie en apartheid waren immers territoriale constructies bij uitstek. Men denke aan de landwetten van 1913 en 1936,³ aan het thuislandenconcept dat de NP invoerde nadat ze in 1948 aan de macht was gekomen en dat bovenop de territoriale scheiding van blank en zwart ook de etnisch-territoriale fragmentatie van de Afrikaanse bevolking verordende, of aan de talrijke wetten die de ruimtelijke segregatie in de stedelijke residentiële gebieden reguleerden. Harold Wolpe (1988)⁴ legt goed uit dat zowel de creatie van de reservaten, hun later omvorming tot thuislanden (bantustans) en hun uiteindelijk afschaffing niet zozeer de neerslag

waren van doorheen de tijd veranderende ideeën, maar corresponderen met de accumulatiebehoefte van het kapitaal. Wolpe typeert het trekarbeidsysteem als een vorm van semi-proletarisering dat toeliet de lonen laag te houden. Het ‘reserveren’ van land voor Afrikanen – waar zij konden terugvallen op een subsistentie-economie – en een restrictief beleid ten overstaan van zwarte werkzoekenden in de blanke gebieden – in het Zuid-Afrikaans jargon ‘influx control’ – waren de noodzakelijke voorwaarden hiertoe.⁵ Volgens dezelfde logica is ook de politieke ontmanteling van apartheid verbonden met zijn failliet als economisch systeem. Dit laatste drong het eerst door tot de zakenwereld, die al in het begin van de jaren 1980 met het ANC in ballingschap ging praten, maar zou enkele jaren daarna ook de NP van politieke en economische koers doen veranderen. In 1986 werd de ‘influx control’ opgeheven, waarvan het einde van het confederale bantustansysteem de politieke consequentie was. In 1987 startte de NP een privatiseringsoperatie, volgens Fine & Rustonjee (1996, 52-53) een ultieme poging om de staats eigendommen – de Zuid-Afrikaanse staat had anno 1985 zo’n 57% van de vaste activa van de economie onder controle – buiten de controle te houden, niet van de staat als dusdanig, maar van het ANC die in een postapartheidstijdperk de staatsmacht anders wilde aanwenden.

De politiek-strategische consequenties van de materialistische analyse waren niet altijd eenduidig. Zo worstelde het ANC, dat zich hierdoor liet inspireren, met de verhouding van nationale bevrijdingsstrijd en klassenstrijd. Waar geen onduidelijkheid

over bestond was dat politieke constructies gebaseerd op onderscheiden bevolkingssegmenten onaanvaardbaar waren, dat het schrijven van de definitieve grondwet toekwam aan een verkozen postapartheidspartlement en dat het dichten van de welvaarts kloof een prioriteit moest zijn van een postapartheidsregering.

Hoe de respectievelijke visies van enerzijds de NP (die tot circa 1990 op dezelfde lijn zat van Inkatha) en anderzijds het ANC uiteindelijk overbrugd werden is alom gelauwerd omwille van de compromisbereidheid van de hoofdonderhandelaars en de innovatieve politieke architectuur waartoe het heeft geleid met toegiften aan weerskanten en schakels tussen het oude en nieuwe regime. Er zijn talrijke boeken over geschreven met sprekende titels als *The Long Journey* (Friedman, 1993), *The Bold Experiment* (Giliomee, Schlemmer & Hauptfleisch, 1994), *The Negotiated Revolution* (Adam & Moodley, 1993), *Revolution Deferred* (Murray, 1993), *Democratization in South Africa. The Elusive Social Contract* (Sisk, 1995). Het is enigszins merkwaardig dat het Civis Mundi jaarboek hieraan zo weinig aandacht besteedt, temeer gezien zijn belangstelling voor de constitutionele aspecten van postapartheid en de transitie daar naartoe.

Het ANC en het dichten van de welvaarts kloof

Het einde van apartheid heeft de hierboven geschetste polemieken, die gemeenlijk wordt aangeduid als het debat rond 'ras of

klasse', niet afgesloten. Integendeel, sinds Neville Alexander dit in 2002 opmerkte, is de discussie opnieuw brandend actueel (Hart, 2005, 85). De vraag vandaag luidt of de raciale en klassenbreuklijnen vervaagd zijn sinds 1994, wat ons logischerwijs bij de politiek brengt die door de postapartheidsregeringen is gevoerd om de welvaarts kloof te dichten en de raciale ongelijkheden uit het verleden om te buigen.

Deze dubbele vraag krijgt aandacht in de bijdragen van Couwenberg en Brinkel. Couwenberg argumenteert dat de aanhoudende armoede in Zuid-Afrika bovenal moet toegeschreven worden aan de ANC-politiek die zich laat kenmerken door corruptie en nepotisme. Deze ontsporing is enerzijds het effect van een negatieve dialectiek, waarbij nieuwe elites die uit emancipatieprocessen voortkomen machtsposities voor zichzelf opbouwen (Couwenberg, 2008d, 102). Anderzijds is dit typisch Afrikaans, aldus Couwenberg: *"Corruptie, nepotisme e.d. vinden we overal in Afrika. Dat valt veeleer toe te schrijven aan de heersende tribale politieke cultuur"* (Couwenberg, 2008d, 98). Brinkel relateert dit en merkt op dat corruptie geen *exclusive* van de ANC-regering is en brengt het misbruik van fondsen en macht van traditionele leiders in de thuislanden Transkei en Bophuthatswana en van blank Zuid-Afrika onder Vorster en Botha in herinnering (Brinkel, 2008, 90-91). Beide auteurs zijn het er wel over eens dat de ANC-regering het dichten van de inkomenskloof niet tot haar prioriteiten heeft gemaakt. Zij illustreren dit aan de hand van de Black Economic Empowerment

APARTHEID EN POSTAPARTHEID HERBEKEKEN: 'NIEUWE' STELLENBOSCH WIJN?

strategie, waardoor “een groepje schatrijke Zuid-Afrikanen doorgedrongen [is] tot de rijkste segmenten van de samenleving” (Brinkel, 2008, 93) en waardoor we “evenals in Rusland ook in Zuid-Afrika de opmars [zien] van een steenrijke zakenelite en een osmose tussen die elite en de politiek” (Couwenberg, 2008d, 101). “Het racisme van de apartheid maakt zodoende plaats voor een nieuw maar nu zwart gekleurd racisme”, besluit Couwenberg (2008d, 101). Dit is een vrij stereotiepe conclusie, die mijns inziens contextualisering en nuancering behoeft.

Recent onderzoek aan de Universiteit van Cape Town (Seekings, 2008) toont aan dat de relatie tussen ras en klasse minder uitgesproken is dan in het verleden. Toch blijven Zuid-Afrikanen zichzelf in raciale categorieën zien, ten dele omdat deze categorieën het uitgangspunt werden van een restitutie- en herverdelingspolitiek, ten dele omdat ze betekenis hebben in het dagelijkse leven. Raciaal of etnisch geweld daarentegen – prominent aanwezig tijdens de transitieperiode – is evenwel uitgebleven, wat ook Brinkel in zijn evaluatie van postapartheid erkent (Brinkel, 2008, 89). Een tweede vaststelling is de aanhoudende grote ongelijkheid op vlak van inkomens en kansen. Door de bank genomen blijft de blanke bevolking welstellend en de zwarte arm. Maar binnenin de raciale categorieën, vooral binnen de Afrikaanse bevolking, is de ongelijkheid fors toegenomen.

In een poging om de klassieke tweedelingen te verfijnen onderscheidt Seekings drie sociaaleconomische categorieën: een bijna

volledig Afrikaanse groep van armen, een arbeidersklasse die eveneens grotendeels Afrikaans is en een multiraciale middenklasse en elite (Seekings, 2008, 7). Middenklasse en elite zijn met andere woorden deels geafrikaniseerd. De groei van de Afrikaanse middenklasse is het resultaat van het beleid van affirmatieve actie (AA), terwijl de groei van een Afrikaanse elite wordt toegeschreven aan de strategie van Black Economic Empowerment (BEE). Affirmatieve actie heeft als streefdoel om de raciale- en gendersamenstelling van de arbeidsmarkt onder apartheid te corrigeren. In 1998 werd hiervoor het wetgevend kader uitgetekend – de Employment Equity Act – die dit beleid verplicht maakte voor de meeste overheidsinstellingen en voor alle middelgrote private ondernemingen. Black Economic Empowerment is een gelijkaardige regeringsstrategie die tot doel heeft een grotere Afrikaanse aanwezigheid in de zakenwereld te promoten. Het wetgevend kader dateert van 2003. Beide instrumenten maken deel uit van een interventionistische politiek die het ANC in 1994 verdedigde vanuit de overtuiging dat het dichten van de grote kloof tussen arm en rijk niet aan de vrije markt kon worden overgelaten. Deze politiek omvat meer dan de hierboven aangehaalde instrumenten – men denke aan het landherverdelingsbeleid – zij het dat de mate van interventionisme die het ANC in 1994 voor ogen had duidelijk afgezwakt is ten voordele van een neoliberale politiek.

Tot 1990 dacht het ANC nog aan nationalisatie van de grote monopolies en aan een drastische herverdeling van het grondbezit, doch zonder veel specificatie. In de ja-

ren daarna zouden de klassieke eisen van de linkervleugel van het ANC stelselmatig worden getemperd. In de aanloop naar de eerste verkiezingen van 1994 engageerde het ANC zich voor het *Reconstruction and Development Programme* (RDP), dat een op Keynes geïnspireerd plan was en een aantal concrete beloften inhield op vlak van arbeidscreatie, huizenbouw, elektriciteits- en watervoorziening, basisgezondheidszorg, onderwijs en landherverdeling. Het RDP droeg de signatuur van de vakbondskoepel COSATU, die het als voorwaarde stelde voor zijn electorale steun aan het ANC. In 1996 werd het overschaduwd door de aanneming van een meer marktgerichte en ondernemingsvriendelijke koers: *Growth, Employment and Redistribution* (GEAR). In 2006 werd GEAR op zijn beurt vervangen door *Accelerated and Shared Growth Initiative for South Africa* (ASGISA), dat op hetzelfde vertrouwen in het 'trickle-down' effect is gebaseerd, d.i. het geloof dat groei in Zuid-Afrika's industriële en ontwikkelde 'eerste economie' zal doordruppelen naar de arme 'tweede economie' (Gumede, 2007, 147).

Deze koersverandering van het ANC – door Hein Marais (1998) snedig "a short walk to orthodoxy" genoemd – is fel bediscussieerd onder academici en beleidsmakers en heeft ook binnenin het ANC voor twist gezorgd. Twee vragen kunnen daarbij onderscheiden worden: het waarom van die koersverandering en de resultaten na circa 15 jaar postapartheid. Couwenberg beschrijft deze bocht van het ANC zonder naar de redenen te peilen, maar vermeldt wel twee hiermee verbonden feitelijkheden: dat de kloof tussen de economische politiek van

het ANC en Inkatha hierdoor grotendeels gedicht werd,⁶ en dat dit in de aanloop naar de vierde verkiezingsronde van 2009 heeft geleid tot alsmear luider klinkende kritiek van haar alliantiepartners (COSATU en SACP) en tot de verkiezing in december 2007 van Jacob Zuma als voorzitter van het ANC (Couwenberg 2008d, 101-102).

Over het waarom van de koersverandering van het ANC is heel wat inkt gevloeid. Er wordt gewezen op de prijs van de politieke transitie, de druk van de globalisering en het effect van de interacties van het ANC met het regime de Klerk, met de grote zakenmilieus, de buitenlandse investeerders en de internationale financiële instellingen (Fine & Rustomjee, 1996; Marais, 1998, Habib & Padaychee, 1999; Hunter, 2000; Bond, 2005). Wat de resultaten betreft zijn de meeste waarnemers het eens over twee dingen: dat er vooruitgang geboekt is op het vlak van toegang tot basisvoorzieningen, maar dat de inkomenskloof tussen arm en rijk fors is toegenomen (Brinkel, 2008, 92-93).

BEE: wiens 'empowerment'?

Laat ons terugkomen op de BEE-strategie, een frequent besproken en fel bekritiseerd onderdeel van het ANC-beleid, dat het debat over strategie en resultaten dan wel niet perfect verdicht, maar wel kan illustreren. Het BEE-beleid afdoen als een verrijkingstrategie voor een handvol partijgetrouwen, zoals Couwenberg en Brinkel doen, is nogal kort door de bocht (Brinkel, 93; Couwenberg, 98). Overigens

APARTHEID EN POSTAPARTHEID HERBEKEKEN: 'NIEUWE' STELLENBOSCH WIJN?

verwijzen zij nergens naar wetenschappelijk onderzoek. Wie daarnaar op zoek gaat komt terecht bij Freund, Gumede, Iheduru, Southall, Tangri en anderen. De rode draad in hun onderzoek is de relatie van BEE met economische groei, deracialisering en herverdeling – de kernwoorden van het economisch beleid van het ANC sinds 1994. Die doelstellingen met elkaar verzoenen is niet evident en de inzet van een politieke strijd.

Eenzijds wordt erkend dat, gezien de erfenis van het verleden, BEE een gerechtvaardigde en politiek noodzakelijke correctie is (Southall, 2004, 2006; Gumede, 2007, 286, 292; Iheduru, 2008). Het past in dit kader eraan te herinneren dat het ANC zich bij het ontwerp van zijn beleid van AA en BEE liet inspireren door het interventionistische beleid van de Nasionale Party toen die in 1948 aan de macht kwam. Vooral de manier waarop de NP-regering de sociaaleconomische achterstelling van haar achterban – de Afrikaners – ten overstaan van de Engelstalige blanken wist weg te werken, vertoont gelijkenissen: positieve discriminatie van Afrikaners inzake tewerkstelling in semi-overheidsbedrijven en administratie en een patronagepolitiek ten overstaan van Afrikaner ondernemingen (in het bijzonder financiële corporaties zoals Volkskas, Sanlam en Rembrandt). Vergeleken hiermee is het opzet van de BEE-strategie gematigd, met name een eigendomstransfer van blank naar zwart van 25 à 30% tegen 2014 en dit in alle sectoren van de economie (Iheduru, 2008, 333; Tangri & Southall, 2008, 701). Ook de resultaten tot dusver zijn bescheiden: in 2006 was de top 100 van de

Johannesburg Stock Exchange (JSE) goed voor 2.489 directeurs, waarvan 202 vrouwen (105 waren blank, 97 zwart). Van de overblijvende 2.287 directeurs, waren 351 zwart (Gumede, 2007, 287).

Anderzijds wordt opgeworpen dat de BEE-strategie een remmend effect heeft op buitenlandse investeringen, dat het de herracialisering van de politieke economie aanmoedigt, en dat het bovenal heeft geleid tot de totstandkoming van een kleine maar opvallend rijke zwarte elite met bevoorrechte banden met de politiek (Southall, 2004, 2006; Gumede, 2007; Iheduru, 2008). Die kritiek komt van academici van diverse ideologische strekking – van Giliomee tot Bond –, van oppositiepartijen rechts en links van het ANC – van de Democratic Alliance en van AZAPO – maar ook van binnenin het ANC. Het ongenoegen van COSATU en SACP met de koers van Mbeki was al aan de gang sinds 1996. De laatste jaren werd vooral het BEE-beleid zwaar op de korrel genomen, zowel zijn uitwassen als het feit dat de deracialisering van de hogere klassen weinig positieve impact had op de arbeidersklasse en op de arme Zuid-Afrikanen. Een eerste effect van de drukuitoefening van onder meer COSATU was dat in 2003 de Broad Based Black Economic Empowerment (B-B BEE) strategie werd ontwikkeld die 'empowerment' verbond met de strijd tegen armoede, werkloosheid en ongelijkheid en die gedragscodes introduceerde op basis waarvan ondernemingen geëvalueerd werden bij het dingen naar regeringscontracten. De B-B BEE-wet trad in werking in april 2004. De jaren daarop werden de codes verder aangepast (Ihe-

duru, 2004; Tangri & Southall, 2008, 706-707; Southall, 2006, 78, Freund, 2007, 670, Gumede, 2007, 288, 298).

COSATU ging daarna nog een stap verder door in december 2007 haar steun te verlenen aan Jacob Zuma in de strijd voor het ANC-leiderschap. Reeds jaren was gespeculeerd op een uiteenvallen van de tripartite alliantie van ANC, COSATU en SACP, omwille van de bocht van het ANC in juni 1996 van een herverdelingsstrategie naar een neoliberal beleid. Daarbij kwam de autoritaire regeringsstijl van Mbeki, die de essentie van de alliantie – electorale steun in ruil voor een linkse koers – niet zo nauw nam. In plaats van de alliantie op te breken⁷ koos COSATU op de 52ste nationale ANC-conferentie te Polokwane voor een kandidaat met een linkser profiel. Onderzoek (Thomas, 2007; Pillay, 2008; Beresford, 2009) toont aan dat die keuze gedragen werd door een meerderheid van de COSATU-leden, die weinig voelden voor een onafhankelijke arbeiderspartij en alle falen van het ANC toeschreven aan individuele leiders, in plaats van aan tekortkomingen van het ANC zelf. Ook een grote meerderheid binnen de SACP verkoos een voortzetting van de alliantie met het ANC.

De vierde nationale en provinciale stembusgang heeft de aflossing van de wacht binnen het regerende ANC ondertussen bezegeld. Eén jaar nadat Zuma tot ANCPartijvoorzitter werd verkozen werd hij voorgedragen als presidentskandidaat. Hierop stapten Mosioua Lekota en Mbhazima Shilowa uit het ANC en richtten het Congress of the People (COPE) op (2008)

met Mvume Dandala als presidentskandidaat. Op 22 april 2009 stemde een overgrote meerderheid van Zuid-Afrikanen (65,90%) voor het ANC van Zuma.

De vraag blijft uiteraard of het beleid onder Zuma fundamenteel anders zal zijn. Zuma profileert zich wel als de verdediger van de armen, en dus aan de zijde van COSATU en SACP, die ongeduldig wachten op de economische dividenden van postapartheid. Het zijn zij die hem, ondanks de immense controversie rond zijn figuur, een beslissende overwinning bezorgden. Kort na zijn aantreden beloofde hij een half miljoen jobs tegen eind 2009. Maar Zuma ging alsnog niet zo ver dat hij grote veranderingen aankondigde op macro-economisch vlak. Overigens zijn COSATU en SACP niet tegen privatisering (Gumede, 2007, 128) of tegen BEE. Ze willen vooral een meeromvattende ontwikkelingsstrategie en dat de opkomende zwarte bourgeoisie zich sociaal verantwoordelijk gedraagt (Gumede, 2007, 299).

En Buthelezi?

Laat ons bij wijze van afsluiting terugkomen op de figuur van Buthelezi. Mangosuthu Gatsha Buthelezi komt in het Civis Jaarboek ter sprake in het kader van de KwaZulu-Natal indaba (1986). Op die conferentie (waaraan naast Inkatha ook de liberale Progressive Federal Party en de ondernemingswereld van Natal, waaronder de suikerindustrie, deelnamen) werd een nieuwe regionale politieke structuur en een nieuwe economische geografie afge-

APARTHEID EN POSTAPARTHEID HERBEKEKEN: 'NIEUWE' STELLENBOSCH WIJN?

tast voor wat voortaan KwaZulu-Natal zou heten: de samenvoeging van het zwarte thuisland KwaZulu en de blanke provincie Natal. Dit was een fundamentele breuk met de (opgelegde) overlapping van ras en territorium waarop apartheid gebaseerd was. Dit alternatief voor apartheid werd echter niet vergaand genoeg bevonden door het ANC en door de anti-apartheidsbeweging (in Nederland en in België), omdat het vasthield aan de idee van etnisch-raciaal gedefinieerde bevolkingssegmenten als basis voor een politieke machtsdelingsconstructie. Hoe het Buthelezi sindsdien is vergaan komt nauwelijks aan bod in het *Civis Mundi* jaarboek, maar is niettemin een revelerende ontknoping.

1990 was een keerpunt voor Buthelezi. Tot dan was hij de gedroomde zwarte partij voor de NP en voor de zakenwereld. Hij omarmde een consociationeel democratiemodel, verdedigde een pro-kapitalistische en ondernemingsvriendelijke politiek en wees een economische boycot van de hand. Met het aantreden van de Klerk en de legalisering van het ANC in 1990 kwamen de politieke kaarten voor Inkatha geheel anders te liggen. De partnerruil van de NP en haar erkenning van het politieke failliet van het thuislandensysteem betekenden immers dat de nationale rol die Inkatha ambieerde was uitgespeeld. Als Zulu-partij zat zij namelijk opgesloten in het etnisch-geografische keurslijf van wat de Grote Apartheid wordt genoemd: het bantustansysteem. Hierop ging Buthelezi een alliantie aan met conservatieve politieke krachten: met blank extreem-rechts, dat bleef vastklampen aan een raciale orde en een doodstrijd streed voor het

behoud van een blanke ministaat, en met de thuislandleiders Mangope en Gqozo, die zich heftig bleven verzetten tegen het inlijven van Bophuthatswana en Ciskei in de politiek-geografische vormgeving van het nieuwe Zuid-Afrika.⁸ Samen met hen voerde hij een obstructiepolitiek: hij stapte uit de onderhandelingen, mobiliseerde de Zulu-traditie en de koningskwesitie en boycotte de verkiezingen, net zoals Constand Viljoen die in 1993 met zijn Afrikaner Volksfront tot het afwijzingsfront was toegetreden. Beiden beslisten op de valreep om toch deel te nemen en zouden hiervoor beloond worden: Viljoen met de verzekering dat een Afrikaner Volksstaat bespreekbaar zou blijven na 1994, Buthelezi met de erkenning van de Zulu-koning en het *ex-officio* statuut van de chiefs op gemeentelijk niveau. Mede hierdoor zijn groepsrechten toch nog de postapartheidsconstructie binnengeslopen (Walraet, 1999, 333-356).

In 1994 behaalde Inkatha 10,5% van de stemmen, waardoor ze tot 1999 in een regering van nationale eenheid zetelde, met Buthelezi als minister van Binnenlandse Zaken. In de provincie KwaZulu-Natal werd ze de grootste partij, met 50,3% van de stemmen. Hieraan was een felle en gewelddadige electorale strijd voorafgegaan, die zich grotendeels op het territorium van KwaZulu en Natal had afgespeeld, met een tweede front vanaf 1990 in de hostels rond Johannesburg. Mede hierdoor stelden na 1994 eerst Mandela en daarna Mbeki alles in het werk om de verdelende invloed van etniciteit te bezweren en de plooiën tussen het ANC en de IFP glad te strijken. Zuma, afkomstig uit

het noorden van KwaZulu, speelde hierin een belangrijke rol. Hij was het die Zulu-koning Goodwill Zwelithini kon overhalen tot een neutrale politieke rol. Meer nog, hij realiseerde één van Mbeki's grote ambities: een meerderheid van de Zulu's losweken van Inkatha, die gebrandmerkt was als etnische partij, wat lukte in de provinciale verkiezingen van 2004, toen het ANC meer stemmen behaalde dan de IFP (46,9% versus 36,8%). Dat Zuma de etnisch-traditionalistische kaart trok in de strijd voor het presidentschap is daarom ironisch. Nog meer ironisch is dat uitgerekend IFP-leider Buthelezi waarschuwde voor het gevaar van een etnische politiek (Gumede, 2007, 406-407).

Op 17 oktober 2009 wordt aan het thema van dit jaarboek een symposium gewijd in Amsterdam, georganiseerd door Civis Mundi in samenwerking met de Nederlandse Zuid-Afrikaanse Vereniging.

Noten

1. Giliomee en Mbenga laten de geschiedenis van Zuid-Afrika tussen 200.000 en 100.000 jaar geleden aanvangen, in plaats van in 1652, het jaar dat de VOC – de Hollandse Verenigde Oost-Indische Compagnie – post vatte aan de Tafelberg (de Kaap), zoals gebruikelijk is in eurocentrische geschiedschrijving.
2. Het ontbreken van een categorie kleurlingen had te maken met het feit dat deze groep ondervertegenwoordigd was (en is) in Natal.
3. De landwet van 1913 'reserveerde' 7,3% van het totale Zuid-Afrikaanse grondgebied voor Afrikanen. De landwet van 1936 trok dit Afrikaanse aandeel op tot 13,7%.
4. Hoewel behorend tot een verschillende school hebben Wolpe en Horowitz gemeen dat ze een model hebben ontwikkeld dat de ambitie heeft om de relatie tussen etnische en klassenbreuklijnen in een theoretisch kader te vatten.
5. Later zouden Wolpe en anderen (Legasick, Dubow, Posel) hun analyse verfijnen door enerzijds de uiteenlopende belangen binnen het kapitaal te onderscheiden (mijnen en landbouwkapitaal, Engels en Afrikaner kapitaal) en anderzijds de relatieve autonomie van de staat te erkennen.
6. Van bij haar oprichting profileerde Inkatha zich als voorstander van een gederacialiseerd kapitalisme. Met haar pleidooi voor het openbreken van de territoriale kapitaalsbeperkingen van de bantustangrenzen en een gederacialiseerde arbeidsmarkt zat ze ten tijde van de KwaZulu-Natal indaba op dezelfde lijn van de zakenwereld. Anders dan het ANC voerde Inkatha een *de facto* antivakbondspolitiek, hoewel ze in 1986 een eigen vakbondsarm UWUSA oprichtte (Walraet, 1999, 290-294, 300-324, 368-375).
7. COSATU, opgericht in 1985, sloot zich in 1991 formeel aan bij de alliantie van ANC en SACP, die dateert van de jaren 1950.
8. Dit afwijzingsfront werd op 6 oktober 1992 – 10 dagen na de totstandkoming van het 'Record of Understanding' tussen de NP en het ANC – geformaliseerd als Concerned

APARTHEID EN POSTAPARTHEID HERBEKEKEN: 'NIEUWE' STELLENBOSCH WIJN?

South Africans Group (COSAG). Naast de dwarsliggende thuislandleiders waren ook de Konserwatieve Party van Andries Treurnicht en de Afrikaner Volksunie van Andries Beyers lid. In 1993, met de toetreding van het Afrikaner Volksfront van Viljoen, veranderde COSAG haar naam in Freedom Alliance.

Bibliografie

- Adam, H., & Moodley, K. (1993). *The Negotiated Revolution. Society and Politics in Post-Apartheid South Africa*. Johannesburg: Jonathan Ball Publishers.
- Beresford, A. (2009). Comrades 'Back on Track'? The Durability of the Tripartite Alliance in South Africa. *African Affairs*, 108, 432, 391-412.
- Bond, P. (2005). *Elite Transition: From Apartheid to Neoliberalism in South Africa*. Scottsville: University of KwaZulu-Natal Press.
- Brinkel, T. (2008). Versterking morele cultuur in Zuid-Afrika: opdracht voor een nieuwe generatie. In S.W. Couwenberg (Ed.) (2008). *Apartheid, Anti-apartheid, Post-apartheid. Terugblik en evaluatie*, (pp. 88-96). Civis Mundi jaarboek 2008. Budel: Damon.
- Couwenberg, S.W. (2008b). Introductie. In S.W. Couwenberg (Ed.) (2008). *Apartheid, Anti-apartheid, Post-apartheid. Terugblik en evaluatie* (pp. 7-10). Civis Mundi jaarboek 2008. Budel: Damon.
- Couwenberg, S.W. (2008c). Apartheid, anti-apartheidsstrijd en einde apartheid – een kritische evaluatie. In S.W. Couwenberg (Ed.) (2008). *Apartheid, Anti-apartheid, Post-apartheid. Terugblik en evaluatie* (pp. 20-46). Civis Mundi jaarboek 2008. Budel: Damon.
- Couwenberg, S.W. (2008d). Het nieuwe Zuid-Afrika: kritische toetsing van gewekte verwachtingen. In S.W. Couwenberg (Ed.). *Apartheid, Anti-apartheid, Post-apartheid. Terugblik en evaluatie* (pp. 97-105). Civis Mundi jaarboek 2008. Budel: Damon.
- Couwenberg, S.W. (Ed.) (2008a). *Apartheid, Anti-apartheid, Post-apartheid. Terugblik en evaluatie*. Civis Mundi jaarboek 2008. Budel: Damon.
- Du Toit, A. (2005). *Chronic and Structural Poverty in South Africa: Challenges for Action and Research*. Cape Town/Manchester: Programme for Land and Agrarian Studies and Chronic Poverty Research Centre.
- Fine, B., & Rustonjee, Z. (1996). *The Political Economy of South Africa. From Minerals-Energy Complex to Industrialisation*. London: C. Hurst & Co.
- Freund, B. (2007). South Africa: The End of Apartheid & the Emergence of the BEE Elite. *Review of African Political Economy*, 114, 661-678.
- Friedman, S. (Ed.) (1993). *The Long Journey: South Africa's Quest for a Negotiated Settlement*. Johannesburg: Ravan Press.
- Giliomee, H., & Schlemmer, L. (1990). *From Apartheid to Nation-Building. Contemporary South African Debates*. Cape Town: Oxford University Press.
- Giliomee, H., Schlemmer, L., & Hauptfleisch, S. (Eds.). (1994). *The Bold Experiment. South Africa's New Democracy*. Cape Town: Southern Book Publishers.
- Giliomee, H., & Mbenga, B. (Eds.) (2007). *Nuwe geskiedenis van Suid-Afrika*. Kaapstad: Tafelberg.
- Gumede, W.M. (2007). *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC*. London: Zed Books.

- Habib, A., & Padaychee, V. (1999). L'Afrique du Sud: pouvoir, politique et stratégie économique dans la transition démocratique. *Revue Tiers Monde*, 159, 499-530.
- Hart, G. (2007). Changing Concepts of Articulation: Political Stakes in South Africa Today. *Review of African Political Economy*, 111, 85-101.
- Horowitz, D.L. (1985). *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley: University of California Press.
- Horowitz, D.L. (1991). *A Democratic South Africa? Constitutional Engineering in a Divided Society*. Berkeley: University of California Press.
- Hunter, M. (2000). The Post-fordist High Road? A South African Case Study. *Journal of Contemporary African Studies*, 18, 1, 67-90.
- Iheduru, O.C. (2004). Black Economic Power and Nation-building in Post-apartheid South Africa. *The Journal of Modern African Studies*, 42, 1, 1-30.
- Iheduru, O.C. (2008). Why 'Anglo Licks the ANC's Boots': Globalization and State-Capital Relations in South Africa. *African Affairs*, 107, 428, 333-360.
- Lijphart, A. (1977). *Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration*. New Haven: Yale University Press.
- Marais, H. (1998). *South Africa. Limits to Change. The Political Economy of Transition*. London: Zed Books.
- Murray, M.J. (1993). *Revolution Deferred. The Painful Birth of Post-Apartheid South Africa*. London: Verso.
- Mzala (1988). *Gatsha Buthelezi: Chief with a Double Agenda*. London: Zed Books.
- Natrass, N. (1989). The KwaNatal Indaba and the Politics of Promising Too Much. In J. Brewer (Ed.), *Can South Africa Survive? Five Minutes to Midnight*. London: MacMillan Press.
- Pillay, D. (2008). Holding the Centre: Workers and 'Popular-Democratic' Politics in South Africa. *Journal of Asian and African Studies*, 43, 279-305.
- Seekings, J. (2008). The Continuing Salience of Race: Discrimination and Diversity in South Africa. *Journal of Contemporary African Studies*, 26, 1, 1-25.
- Sisk, T.D. (1995). *Democratization in South Africa. The Elusive Social Contract*. Princeton: Princetown University Press.
- Southall, R. (2006). Ten Propositions about Black Economic Empowerment in South Africa. *Review of African Political Economy*, 111, 67-84.
- Tangri, R., & Southall, R. (2008). The Politics of Black Economic Empowerment in South Africa. *Journal of Southern African Studies*, 34, 34, 699-716.
- Thomas, D.P. (2007). Post-Apartheid Conundrums: Contemporary Debates and Divisions Within the South African Communist Party. *Journal of Contemporary African Studies*, 25, 2, 251-273.
- Verbeeck, G. (2008). Zuid-Afrika na 1994: een nieuwe natie op zoek naar een nieuw verleden. In S.W. Couwenberg (Ed.) (2008). *Apartheid, Anti-apartheid, Post-apartheid. Terugblik en evaluatie* (pp. 53-61). Civis Mundi jaarboek 2008. Budel: Damon.
- Walraet, A. (1999). *Inkatha en het Zulu Nationalisme*. Gent: Academia Press.
- Walton, C. (2008). Review Article. Can New Histories Be Written Objectively by Old Historians?. *Tydskrif vir letterkunde*, 45 (2), 216-221.
- Wolpe, H. (1988). *Race, Class & the Apartheid State*. London: James Currey.